

GYVIEJI ARCHYVAI

Ko dar nežinome apie Ūlos kraštą

Jeigu barčiai į Ūlos kraštą atvyko XIII a. pabaigoje, tai beveik po 100 metų čia apsigyveno ir dar viena vakarienių baltų kiltis – skalviai. Jau minėtasis J. Ochmanskis nustatė, kad Algirdas ir Kęstutis 1365 m. atliko žygį į vokiečių ordino žemes ir iš ten parsivarė apie 800 belaisvių – skalvių iš Ragainės apylinkių. Tai užfiksuota nepaprastai vertingame istoriniame šaltinyje „Kryžiuočių kelių aprašymuose“, kuriuos praeitame amžiuje sutvarkė ir sunumeravo vokiečių istorikas T. Hiršas. Jis taip pat tuos „aprašymus“ išleido 1871 m. leidinyje „Scriptores terram Prussicorum“. Į lietuvių kalbą „aprašymus“ išvertė J. Jurginis. 90-tame Wegeberichte yra tokios eilutės: „Nuo Zabolotjės 2 mylios iki Skalevo; čia taip pat gyvena skalviai, kurie Ragainėje buvo sugauti, nuo vieno kaimo iki kito visur kelias geras; be to, ten yra upė, vadinama Pelesa, ji neplati, vedlys mano, kad per ją yra tiltas. Nuo Skalevo tolyn už 2 mažų mylių yra Rodūnia; čia gražus ir tirštai gyvenamas kraštas“.¹⁹ Šis pranešimas (aprašymas) svarbus daugeliu atvejų – ir dėl upės vardo bei gyvenviečių pavadinimų, ir dėl skalvių paminėjimo.

Skalviai buvo apgyvendinti į rytus nuo linijos Barčiai – Pelesa. Be Skalevo buvo dar keletas (bent!) skalvių kaimų, o kartu jie sudarė vientisą gyvenviečių kompleksą į vakarus ir į pietus nuo Rodūnios. J. Ochmanskis nurodo, kad skalviai gyvenę Vigonių, Smilginių, Dubinių, Orlios, Kurkių, Kargaudų kaimuose.²⁰

Barčiai ir skalviai gyveno vieni šalia kitų, ilgus dešimtmečius priklausė tiems patiems administraciniam vienetams. Skalvių vaitystė priklausė Barčių valsčiui, vėliau seniūnijai. Ilgainiui barčiai ir skalviai (kartu su dainaviais) visiškai sulietuvėjo, daug nusipelnė Lietuvos ūkio ir karo istorijai (ypač tiltų statyboje ir bitininkystėje), skirdami savo sugebėjimus naujai mielai tėvynei. Apie barčius ir skalvius dar bus kalbama ir tolesniuose darbo skyriuose.

Šiandien tebėra keletas seniai išnykusios genties gyvenimo mūsų krašte arba ne-

toli jo įrodymų. Be mūsiškių Didžiųjų Barčių, į šiaurę nuo jų yra Bartelių kaimas (Jakėnų seniūnija). Jau minėta Barčių Pelesa, iki mūsų dienų išlaikiusi lietuvių, prieš pat Rodūnios yra Bartašiškių kaimelis, o į pietvakarius nuo Rodūnios Bartašunkos upelis, kadaise tikriausia ir skyręs barčius bei skalvius.

Kur buvo legendinis Skalevas? Po ilgų topografinio žemėlapių tyrinėjimų nustatė, kad tikėt tik trys šiuolaikinės gyvenvietės: Kalviai, Saltonišės ir Girkos. Dvi pastarosios yra Gudijoje. Idealiai Skalevui tiktų Kalviai – jie ir geografiškai atitinka, ir sąskambis labai panašus: Kalviai – Skalviai – Skalevas (beje, patys žmonės galėjo vadinti Skalviais, o raštininkas užrašyti Skalevu). Nuo kategoriško teiginio sulauko tai, kad Kalviai (Kowale) taip rašomi buvo jau XVII a. I pusėje. Bet ir Saltonišės jau minimos tame pačiame dokumente.

Wegeberichtai nepaprastai vertingi tuo, kad juose daugelis Lietuvos vietovių paminėtos pirmą kartą.

83 aprašyme minimi Dubičiai: „iš ten iki Vosyliškių 2 mylios kelio per bjaurų mišką, čia galima dvi naktis sustoti ir gerai pamedžioti. Iš ten iki Dubičių 5 mylios gero kelio, ten yra miestas ir pilis“.²¹ Pilies buvimas, kaip sakoma, nekelia jokių abejonių, nes tai patvirtina ir daug kitų šaltinių. Apie vienus (archeologinius) jau kalbėta, apie kitus dar bus kalbama ateityje. Kiek abejonių kelia Dubičių pašlovinimas miesto vardu. Aišku viena – tai buvęs vienas žymesnis miestelis, nes dažnai minimas XV – XVI a. šaltiniuose. Be to, Dubičiai yra pusiaukelėje tarp Vilniaus ir Gardino, o šiuo maršrutu Vytautas Didysis nuolat keliaudavo, taigi ir apsidodavo bei pamedžiodavo Dubičiuose. Greičiausiai tuo metu gynybinė pilaitė buvo pertvarkyta į medžioklinę. Keliolika kilometrų į pietvakarius nuo Dubičių yra Peršamauskajos miestelis. Jis daug kartų keitė pavadinimus, bet pirmasis yra Sobakincai, t. y. šuni-

ninkai (caro laikais dar buvo Pokrovais, o lenkmečiu – Narbutovu). Panašu, kad to kaimo gyventojų prievolė buvo auginti ir treniruoti medžioklinius šunis. Beje, jau Vytauto laikais Sobakinuose gyveno rytų slavai, kurie savotišku pleištu įsiterpė į lietuvių gyvenamą teritoriją, gal net nuo jotvingių išnaikinimo laikų. To pleišto viršūnė ir būtų Sobakinų kaimas.²²

Be „Kryžiuočių kelių aprašymų“, Dubičiai dar bent kelis kartus minimi XV a. pradžioje. Mat Vytautas ten parašęs du laiškus. Adomas Kirkoras susižavėjęs rašė apie Dubičius, todėl skaitytojas tenepyksta už ilgoką citatą iš jo veikalo:

„Lietuviškoje dalyje trys ypač puikios vietovės. Tai Dubičiai, kur esama salos pilies griuvėsių, skalaujama Peleosos ežero ir Katros upės vandenų. Dar tebėra išlikę pilies pamatai, pylimas ir gilus griovys bei požeminis kelias. Dubičiuose dažnai lankydavosi didysis kunigaikštis Vytautas. Žinomi du Dubičiuose pasirašyti jo raštai: vienas 1415 m. kovo 6 d. didžiajam magistrui Ebengardui dėl pasikeitimo belaisviais, kitas 1421 m. liepos 25 d. – dėl metų paliaubų su kryžiuočiais. Dubičių kapinėse ilsisi žymaus lietuvių istoriko Teodoro Narbuto palaikai“.²³ Čia A. Kirkoras, žinoma, suklydo. Teodoras Narbutas palaidotas Nočioje, o Dubičiuose – jo sūnus Liudvikas, vienas iš 1863 m. sukilimo Lietuvoje vadovų.

79 aprašyme skaitome tokias eilutes: „Nuo Versekos upės norint vykti kitais keliais, reikia sukti į Gardiną; keliu nori vesti Pavel iš Gardino. Pirmą nakvynę už 2 mylių nuo Versekos, atėjus į karaliaus dvarą Kaniavą, pašaro užteks“.²⁴ Nereikia painioti Kaniavos dvaro ir kaimo. Kaimas buvo ir yra prie Kaniavos ežero. Dvaras buvo 4 kilometrai į šiaurės rytus nuo kaimo, t. y. ten, kur dabar yra Panočių vidurinė mokykla. Tai nurodo „Slownik geograficzny“. Beje, V. Šukevičiaus plane yra pažymėtos Slučajaus, Bagočių, Kaniukų vietovės. Mokyklos vieta įvardinta kaip „Koniawa“.²⁵ Ten nuo amžių buvo administracinis centras – karališkasis dvaras, vėliau girininkija (XVII–XVIII a.), dar vėliau valsčiaus centras (1862–1927 m.).

Dubičių ir Kaniavos kaimai (miesteliai) ilgą laiką buvo svarbiausi Ūlos krašto centrai. Abu pažymėti ir 1613 m. žemėlapyje, o tai rodo šių vietovių svarbą. Juk pažymėtos tik pačios svarbiausios vietovės!

82 aprašyme minimi Drevininkai: „...iš ten iki Eišiškių, iki apleistos pilies, 1 my-

lia, iš čia vėl ateinama prie Versekos į senąjį kelią, į Drevininkų kaimą, iki kurio yra 3 mylios, nuo Drevininkų iki Perlojos 2,5 mylios“.²⁶ Drevininkų vietovė pažymėta ir Lietuvos pilių žemėlapyje.²⁷ Šiuo metu niekur Lietuvoje vietovės tokiu ar bent jau panašiu pavadinimu nėra. Tai kas gi tie paslaptiniai Drevininkai? Paimkime kad ir sovietinio Genštabo žemėlapyje 14-35-062 „Varėna“. Ilgesnė linuotė uždėkime taip, kad ji liestų Eišiškes ir Perloją. Beveik viduryje, kiek arčiau Perlojos, yra Barčių kaimas. Jokio didesnio kaimo, kuris būtų maždaug pusiaukelėje tarp Eišiškių ir Perlojos, paprasčiausiai nėra.

Galvojau, kad vietovės pavadinimas buvo nelabai vykusiai išverstas į vokiečių kalbą. O paskui dar kartą išverstas jau į lietuvių. Teko ieškoti T. Hiršo leidinio. Jame tas kaimas įvardintas kaip „Draveniken“, taigi net su dzūkišku skambesiu. Tačiau žinome, kad pagal „Kelių aprašymus“ Drevininkus atitinka tik Barčiai ir niekas daugiau. Tai dar ne viskas. Drevininkai ir bartininkai yra sinonimai, kaip nurodo TLE.²⁸ Taigi, senoviniai Drevininkai yra ne kas kita kaip dabartiniai Barčiai. Beje, taip galėjo būti vadinamas ne visas dabartinis Barčių kaimas, o jo dalis.

Visų trijų vietovių paminėjimai yra iš XIV a. pabaigos. J. Ochmanskis nurodo 1385 metus. Tokia išvada yra pagrįsta, nors „Kelių aprašymuose“ konkretūs metai Ūlos krašto vietovėms nenurodyti. O pagrįsta kad ir todėl, jog Dubičius veda šnipelis vardu Merune. Kitame aprašyme nurodomi ir jo žinių pateikimo metai – 1385!

„Kelių aprašymai“ nadingi ne tik istorikui, bet ir filologui, nes vietovės užrašytos labai tiksliai kalbiniu požiūriu. Apie „Draveniken“ jau kalbėta. Daugelis Lietuvos vietovių pavadinimų vėliau buvo suslavinata ir atsirado „Soleczniki“, „Perehom“, „Przewalek“. Tuo tarpu „Kelių aprašymuose“ tos vietovės įvardintos kaip „Salzeniken“, „Perlam“ ir „Prewalken“.²⁹ Netgi Vosyliškės nėra slavškos kilmės, t. y. neturi nieko bendro su Vasiliumi, slavšku vardu. Tas miestelis vadinamas Wayse-lisken, kitoje vietoje – Waisillisken ir tikriausiai yra bendros kilmės su dzūkiškais Veisiejais, o ne su slavškais Vasiliais.

Ūkinis krašto gyvenimas

Ilgus šimtmečius pagrindinis verslas buvo žemdirbystė. Jau esu minėjęs, kad kraštas nepasižymi geromis žemėmis, todėl jame nelabai išplito lažinis – palivarkinis

ūkis. Tai, žinoma, nereikia, kad nebuvo baudžiavos ir asmeninės valstiečių priklausomybės. Jau karaliaus Kazimiero privilegijoje Vaskui Radivonaičiui kalbama apie 20 Kaniavos žmonių atidavimą šiam bajorui.

1504 metų privilegijoje apie Dubičių valstiečių ir žemių perleidimą Vasiliui Glinkui nuolat primenama, kad žemės ir valstiečiai tapo amžina kunigaikščio nuosavybe.²⁹ Tame dokumente žemė skirstoma į ariamąją, drevinę, pievas (visi žiemliami, pašnami ir bortnami, i sienožatmi). Be žemdirbių, dar nurodomi ir bebrininkai (bobrovníkov, kotoryje na Pelese siediat).³⁰ Nustatytos vis didėjančios duoklės. Jos piniginės ir natūrinės, mokamos medumi, bebrų ir kiauinių kailiukais.

1557 metais Valakų įstatymas iš esmės užbaigė įbūdžiavinimą. Kartu pirmą kartą Lietuvos istorijoje buvo įvykdyta ir žemėtvarkos reforma. Žemė išmatuota valakais, kurie tapo ir visų valstiečių prievolių matu. XVI amžiaus Lietuvos valakas turėjo 21 ha žemės, kuri buvo trijuose laukuose, nes buvo įvestas taisyklingas triaulkis su privaloma sėjomaina: žiemkenčiai – vasarojus – pūdymas. Netgi žiemkenčiams išmirkus ir žuvus, pavasarį nebuvo leidžiama apsėti vasarojumi. 7 ha gabalas kiekviename iš laukų buvo matuojamas kuo ilgesnis. Ilgainiui valakus dalijantis 2-4 ir daugiau žmonių, susidarė labai ilgi ir siauri rėžiai, kuriuose kartais ir apsisukti su vežimu buvo neįmanoma. Tiesa, taip buvo jau XX amžiuje.³¹

Reikia pastebėti, jog valako sąvoka ilgainiui irgi pasikeitė, nes kiekybė pradėjo priklausyti nuo žemės kokybės. XX a. pradžioje valakas buvo tuo didesnis, kuo prastesnė buvo žemė. Apie Marcinkonis netgi viršijo 100 ha.

Valakinis valstietis privalėjo dvi dienas per savaitę eiti lažą, sumokėti nedidelį piniginių mokesčių. Kiek mokėdavo ir natūra, t. y. kiaušiniams, vilna, medumi ir pan. Bloga tai, kad nustatytos prievolės išsilaukė vos porą dešimtmečių, o vėliau vis buvo didinamos. XVI amžiuje 7 valstiečių valakai privalėjo įdirbti vieną „ponišką“. XVII amžiaus 4 dešimtmetyje 3 Kaniavos girininko valakus turėjo apdirbti jau tik 6 valakų dirbantys žmonės.³² Tokios normos buvo ir kitose Lietuvos vietose. O 5-6 lažo dienos per savaitę pasidarė normaliu reiškiniumi.

Po Valakų reformos atsirado nemažai labai smulkių kaimelių – užsienių (zas-tenkų). Jie kūrėsi tose vietose, kur žemės būdavo per maža, kad ji būtų suskirstyta

valakais. Ten įsikurdavo 1-3 ūkiai, dažnai šlėktų valdomi. Vėlesnių laikų inventoriai kaip užsienių nurodo Molinę, Šilnius, Būdas.³³

XVII a. pradžioje beveik visi valstiečiai buvo baudžiauninkai. Dalis jų priklausė dvarininkams, kita – didžiajam kunigaikščiui, trečia – bažnyčiai ar vienuolynui. Laikomasi nuomonės, kad geriausia buvo karališkųjų, t. y. didžiojo kunigaikščio valdinių, būklė.

Prie šių (karališkųjų) priklausė Barčių valsčius. Barčių ir skalvių ainiai atlikinėjo barčių prievolę – statė tiltus. Šio valsčiaus žmonės mokėjo piniginių mokesčių činčą, o tais metais, kai būdavo paaimami į kariuomenę, nuo mokesčių būdavo atleidžiami.

Ūlos krašte žemė valakais išmatuota buvo labai anksti. Senųjų ir Naujųjų Vigonių kaimuose (apie 15 km į rytus nuo Dubičių) tai buvo padaryta 1560 metais. Išmatuotos žemės būta nemažai – 20 ir 26 valakai.³⁴

1612 metais karališkasis revizorius D. Karpis atėmė iš Senųjų Vigonių valstiečių dalį valakų, įkūrė palivarką, reikalaujamas, kad jame darbus nudirbtų abiejų kaimų žmonės. Valstiečiai šiam valdininko sprendimui priešinosi, parašė skundą, kurį nagrinėjo išdo valdytojas J. Valavičius (vėl Valavičius, dar ne paskutinis). Šis įsakė gražinti kaimams užgrobtus valakus, o palivarką steigti neužimtos žemės. Valstiečiai be činčo dar privalo mokėti dėklos mokesčių (natūra) bei ateiti 6 kartus per metus į talkas. J. Valavičiaus sprendimas buvo kompromisinio pobūdžio, nes žemę gražino, bet įteisino prievolių padidinimą.

Dabar jau kilo nauja valstiečių nepasitenkinimo banga dėl dėklos mokesčio įvedimo. Jie rėmėsi kunigo T. Makoveckio 1579 m. sudarytais nuostatais, kuriuose dėklos mokesčiai nebuvo nustatytas. Valdininkai savo ruožtu rėmėsi vėlesniais G. Delnickio 1590 m. nuostatais, pagal kuriuos valstiečiai dėklą mokėti privalėjo. Kaimiečiai karališkojo dvarų laikytojo B. Kopčio (Kapočiaus?) veiksmus vėl apskundė. 1617 metais karalius konfliktą sureguliuoti pavedė tam pačiam J. Valavičiui, kuris į Barčių kraštą pasiuntė rotmistrą K. Sadowskį. Valstiečiai deryboms su J. Valavičiumi pasiuntiniu išrinko 4 savo atstovus – po vieną nuo kiekvienos vaitystės. Tai buvo Mykolas Sostava, Valentas Perdys, Andrius Razukas ir Baltramiejus Pakausis.

Tešinsys. Pradžia Nr. 93, 94, 95, 97, 98

Vidas ABROMAITIS

Parengė Regina LUKOŠEVIČIENĖ

¹⁹ Kraštas ir žmonės. V. 1988. P. 38.

²⁰ J. Ochmanskis. Senoji Lietuva. P. 80.

²¹ Kraštas ir žmonės. P. 36.

²² Z. Zinkevičius. Rytų Lietuva praityje ir dabar. V., 1993. P. 36 (žemėlapis).

²³ A. H. Kirkoras. Lietuva. V., 1995. P. 141.

²⁴ Kraštas ir žmonės. P. 34.

²⁵ W. Szukiewicz. Poszukiwania archeologiczne w powiatie Lidzkim. V., 1901. P. 659.

²⁶ Kraštas ir žmonės. P. 36.

²⁷ MLTE. V., 1968. T. II. P. 850.

²⁸ TLE. V., 1985. T. I. P. 215.

²⁹ LM. Knyga Nr. 5. V., 1993. P. 269.

³⁰ Ten pat. P. 269.

³¹ A. Butrimas. „Tremtinio giesmė“ ir komentaras prie jos (rankraštis). Yra Panočių vidurinės m-los bibliotekoje.

³² Ordinacija. P. 230-237.

³³ LVIA. F. 525. Ap. 2. B. 1312.

³⁴ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. V., 1959. T. I. P. 70-81. Barčių valsčiaus valstiečių konfliktai aprašyti pagal nurodytą šaltinį.